

KS. FRANCISZEK DRAŹCZKOWSKI

KOŚCIÓŁ JAKO SZKOŁA LOGOSU W DOKTRYNIE KLEMENSA ALEKSANDRYJSKIEGO

Grecki rzeczownik *ἐκκλησία* i związana z nim problematyka, coraz częściej w ostatnich dziesięcioleciach pojawiająca się na kartach pism teologicznych, stały się szczególnie aktualne od czasów Soboru Watykańskiego II, który w centrum swych obrad postawił zagadnienia eklezjologiczne. Świadectwem tego faktu są słowa Jana Pawła II, który przed 12 laty jeszcze jako kardynał Wojtyła pisał, że „głównym zadaniem soboru jest po pierwsze odpowiedzieć na pytanie *Ecclesia quid dicis de te ipsa...*”¹. Szukając odpowiedzi na to pytanie Kościół, w osobie swych przedstawicieli — Ojców soborowych, w pierwszym rzędzie zwrócił się do źródeł objawienia, tj. do Pisma św. i Tradycji św., aby tam, u swych początków i niejako u swych korzeni, na nowo odnaleźć i określić swoją tożsamość.

Fakt ten stał się bodźcem do podjęcia badań nad doktryną eklezjologiczną Klemensa Aleksandryjskiego, autora mało znanego ze względu na jego trudną metodę wykładu², należącego jednak do czasów nieomal poapostolskich³, pisarza, który w swych głównych liniach wiernie trzymając się przekazu biblijnego, w szczególności zaś doktryny św. Jana i św. Pawła, prezentuje jednak własną oryginalną wizję Kościoła. Przyjmując bowiem Pawłowe ujęcia Kościoła jako Ciała Chrystusowego, Oblubienicy Chrystusa⁴ wprowadza szereg innych określeń, z których najbardziej na uwagę zasługuje nazwanie Kościoła szkołą Logosu, w trzeciej księdze *Pedagoga*, gdzie czytamy, co następuje: „Szkołą jest Kościół (*Διδασκαλειον*

¹ *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*. Poznań 1968 s. 12.

² Zob. E. Molland, *The conception of the Gospel in the Alexandrian Theology*. Oslo 1938 s. 15; C. Mondesert. *Vocabulaire de Clement d'Alexandrie: le mot λόγος*. „Recherches des Sciences Religieuses” 42:1954 s. 258.

³ Nie znamy dokładniej daty urodzenia i śmierci Klemensa. W przybliżeniu określa się lata jego życia od ok. 140/150 do 216/217 roku (zob. P.-Th. Camelot. *LThK VI* 331).

⁴ *Stromaty* (cyt.: Strom) IV 55, 4; 66, 3; 132, 1; por. Ef 4, 11-13; Kol 3, 12; 14, 15

δε ἡ ἐκκλησία), a jedynym Nauczycielem — Oblubieniec, dobra Wola dobrego Ojca, Mądrość prawdziwa, Sanktuarium gnozy”⁵.

Wypowiedź tę cytują co prawda w swych pracach W. Völker⁶ i F. Hoffmann⁷, jednak nie próbują zrekonstruować w jakąś jedną całość rozrzuconych po wszystkich dziełach Klemensa elementów tej koncepcji. Praca niniejsza pragnie być próbą takiej rekonstrukcji, czy może raczej jej skrótem, ze względu na z góry narzucone szczupłe ramy niniejszego artykułu.

1. ALUMNI SZKOŁY LOGOSU — LUD BOŻY

W koncepcji Klemensa Aleksandryjskiego społeczność „ludu wybranego”, „ludu zbawionego”⁸ składa się z wiernych o różnorodnym stopniu zaawansowania w procesie doskonalenia chrześcijańskiego, z wyznawców Chrystusa, którzy w różny sposób do Niego przynależą: „jedni w pełnym zrozumieniu (Rz 10), inni jeszcze nie w pełnym; jedni jako przyjaciele, inni jako wierni słudzy, inni znowu po prostu jako słudzy”⁹. Według Klemensa można zaszeregować wiernych chrześcijan w trzy zasadnicze grupy.

Do pierwszej, nielicznej grupy przyjaciół (φίλοι) Chrystusa, gnostyków, można zaliczyć tych, którzy żyją bez grzechu i przez długotrwały proces uczenia się (μάθησις) i badania (ζήτησις) przekazu wiary, przez wszechstronne wykształcenie i kulturę intelektualną (πιδεία) doszli do pełnego poznania i duchowego zrozumienia nauki podanej przez Boski Logos, tj. do gnozy oraz przez równoległe towarzyszący doskonaleniu intelektualnemu proces doskonalenia moralnego, tj. przez nawrócenie (μετάνοια) i przyjęcie wiary (πίστις), przez posłuszeństwo przykazaniom oparte na bojaźni Bożej (φόβος) i ćwiczenie się w dobrym (ἀσκησις) oparte na nadziei (ἐλπίς), wzniesli się ku gnozie w zakresie życia moralnego, czyli w sumie osiągnęli etap doskonałej miłości chrześcijańskiej (ἀγαπή τέλεια).

⁵ *Paedagog* (cyt.: Paed) III 98, 1. Tłum. własne. Teksty pochodzące ze *Stromatów* cytuję w tłum. J. Pliszczyńskiej, z I księgi *Pedagoga* w tłum. T. Putona, z *Protreptyka* (cyt.: Protr) w tłum. S. Sołowianiuka. Tłumaczenia własne każdorazowo sygnalizuję.

⁶ *Der wahre Gnostiker nach Clemens Alexandrinus*. Berlin 1952 s. 155.

⁷ *Die Kirche bei Clemens von Alexandrien*. W: *Festgabe für Karl Adam*. Düsseldorf 1956 s. 27.

⁸ Strom I 89, 1; IV 42, 2; 89, 3; Protr 59, 3; por. Tt 2, 14.

⁹ Strom VII 5, 6; por. J 15, 14; Hbr 3, 5.

Do drugiej grupy zalicza Klemens przeciętnych wiernych, tzw. pietyków, czyli tych, którzy są wiernymi sługami (*οικέται πιστοί*) Chrystusa, wolnych od grzechów ciężkich, którzy w procesie doskonalenia intelektualnego są dopiero na drodze do zdobycia gnozy, a w zakresie doskonalenia moralnego na etapie posłuszeństwa przykazaniom i opartym na nadziei ćwiczeniu się w dobrym, czyli w sumie — na etapie doskonalenia *agape*.

Do trzeciej grupy należą najmniej zaawansowani na drodze doskonałości, „większość z nas, ludu Pana, która popadła w błędy na skutek obsuwania się w dół”¹⁰, tj. wierni którzy są na etapie walki z grzechami i nałogami ciężkimi, czyli na etapie ciągłego zapoczątkowywania *agape* — miłości doskonałej.

Lud Boży więc jako całość jest na etapie ciągłego rozwoju i dojrzewania, na etapie wzrostu i doskonalenia, niejako na etapie dzieciństwa i młodości. Stąd charakterystyczna nomenklatura Klemensa, który lud Boży nazywa: „ludem młodym”, „ludem nowym”, „pisklętami Pana”, „młodymi żrebakami”, „niemowlętami”, „synami”, „dziećmi”, „dziećmi Bożymi”¹¹. Dzieci potrzebują szkoły. Jak wiadomo w każdej szkole postępy wychowanków uzależnione są od upływu czasu, zdolności i dobrych chęci. W konsekwencji daje to zróżnicowanie poziomu uczniów i wywołuje konieczność utworzenia klas. Szkoła Słowa Odwiecznego — Boskiego Logosu nie odbiega od tej reguły. Lud Boży, stanowiący „społeczność uczniowską” — żeby wyrazić się w terminologii wprowadzonej przez Klemensa, dzieli się na trzy zasadnicze „klasy”: pierwsza — to początkujący, spętani niewolą grzechu, który w określeniu Klemensa jest chorobą duszy. Stąd „pierwszoklasiści” nazywani są po prostu „niewolnikami” (*δοῦλοι*) lub chorymi o zatwardziałym sercu (*σκληροκάρδιοι*)¹². Druga „klasa” to zaawansowani, czyli wierni słudzy ćwiczący się w dobrym, którzy są na etapie wzrostu *agape*. Wreszcie trzeci „oddział” — to gnostycy, nazywani przez Klemensa przyjaciółmi Boga. Ich cechą szczególną jest doskonalenie poznania (gnozy). Każda z tych grup potrzebuje mistrza o różnych kwalifikacjach: chorzy potrzebują lekarza; ćwiczący się — trenera (wychowawcy); uczący się — nauczyciela. Zapytajmy, czy szkoła Chrystusowa posiada ten personel.

¹⁰ Strom VII 102, 4. Por. F. Drączkowski. *Struktury semantyczne wyrazu παιδεία w Στρωματείς Klemensa Aleksandryjskiego*. W: *Z zagadnień literatury greckiej*. Lublin 1978 s. 127-151.

¹¹ Paed I 14, 5, 15, 3; 19, 4; 20, 3; 32, 4; 57, 2; 59, 1; III 99, 1.

¹² Strom I 173, 6; por. Ef 2, 2; 5, 6; 1 J 3, 14; 1 P 4, 8; Hbr 3, 5; Rz 8, 23; Strom VII 6, 1.

2. CHRYSZTUS — LOGOS, GŁOWA KOŚCIOŁA, JEST LEKARZEM WYCHOWAWCĄ i NAUCZYCIELEM SWOJEJ SZKOŁY

Jezus Chrystus, Boski Logos, który w określeniu Klemensa „jest Mądrością, Synem Ojca, Stwórcą człowieka, troszczy się o całego człowieka, leczy jego ciało i duszę. Jest on lekarzem (ιατρός) całej ludzkiej natury”¹³. Lekarza potrzebują chorzy. W szkole Chrystusowej — Kościele — są nimi głównie ci, którzy przynależą do „pierwszego oddziału”. Muszą oni najpierw się leczyć, czyli wyzbyć się nałogów grzechowych, a dopiero po wyzdrowieniu będą zdolni do realizowania następnych etapów „szkolenia” Chrystus jest dobrym i cierpliwym lekarzem. „Leczy duszę przez swoje polecenia i łaski; przez rady, na które trzeba czasu”. „Wybawia On człowieka od nawyków starych i światowych, prowadzi zaś do jedyne go zbawienia, opartego na wierze w Boga”¹⁴.

Wyleczeni — przechodzą do następnej „klasy”, do grupy „wiernych sług” Opiekę nad nimi przejmuje tenże Boski Logos, który tym razem występuje w roli wychowawcy (παιδαγωγός). Stosując dalej terminologię medyczną wprowadzoną przez Klemensa, należało by powiedzieć, że wyleczeni z choroby, są co prawda zdrowi, ale nie są zupełnie mocni. Potrzebują oni kogoś, kto by kierował nimi w okresie rekonwalescencji. „Tak więc jak chorym na ciele potrzeba lekarza, tak słabym na duszy potrzeba Pedagoga”¹⁵. Zdaniem Klemensa tym „Pedagogiem jest jeden tylko prawdziwy, dobry, sprawiedliwy Syn, na obraz i podobieństwo Ojca, Jezus, Syn Boga, któremu powierzył nas Bóg tak, jak troskliwy ojciec powierza dzieci prawdziwemu pedagogowi”¹⁶. Chrystus jest doskonałym pedagogiem, ponieważ jest „ozdobiony trzema najpiękniejszymi przymiotami: wiedzą, życzliwością i autorytetem”¹⁷.

Umocnieni w dobrym, utwierdzeni w wierze i nadziei, stają się zdolni do zgłębienia tajemnic wiary i uzyskania doskonałej *agape*. „Przechodzą” oni niejako do „trzeciej klasy”, gdzie staje przed nimi Chrystus jedyny nauczyciel, (διδάσκαλος) Mądrość i Prawda uosobiona, źródło wszelkiej wiedzy i umiejętności¹⁸. Boski Logos, „Nauczyciel, wychowuje

¹³ Paed I 6, 2; III 98,2.

¹⁴ Paed I 1, 2; 6, 4.

¹⁵ Paed I 3, 3.

¹⁶ Paed I 75, 2; 97, 2.

¹⁷ Paed I 97, 3.

¹⁸ Strom I 12,3; III 76, 1; V 38, 1; VII 7, 4; Prz 8, 30. Por. E. Fascher. *Der Logos — Christus als göttlicher Lehrer bei Clemens von Alexandrien. Texte und Untersuchungen zur Geschichte der althechristlichen Literatur* 77(1961) s. 206.

gnostyka treścią tajemnic”¹⁹, tzn. oświeca gnostyka zagłębiającego się w studium świętych tekstów, czyniąc go tym samym zdolnym do współuczestniczenia w Jego Boskim nauczaniu. W swej szkole Chrystus stosuje zasadę akomodacji w stosunku do poszczególnych grup uczniów: „najpierw nawraca, potem wychowuje, a na końcu dopiero naucza”²⁰.

3. REALIZACJA PROGRAMU AGAPE W KOŚCIELE — SZKOLE LOGOSU

Według Klemensa Aleksandryjskiego miłość chrześcijańska, czyli *agape*, jest „jednomyślnością (*ὁμόνοια*) w sprawach przynależnych do kręgu intelektualnego, egzystencjalnego i moralnego, albo krótko mówiąc, wspólnotą życia (*κοινωνία βίου*) czy też gorliwością w przyjaźni i serdeczności wraz z rozumną troską o potrzeby bliźnich”²¹. Odnosząc tę definicję do Janowego określenia „Bóg jest miłością” (*ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν*), kilkakrotnie cytowanego przez Klemensa²², można skonstatować, że Bóg w Trójcy Świętej jedyny jest rzeczywistym podmiotem i źródłem prawdziwej *agape*, ponieważ w Nim, tj. między Bogiem Ojcem, Synem Bożym i Duchem Świętym istnieje pełna i doskonała jednomyślność i harmonia wszystkich sfer egzystencji, czyli doskonała „wspólnota życia” — *agape*. Chrystus, Boski Logos, przez dzieło wcielenia i odkupienia włączył do wspólnoty Boskiego życia uczniów swej szkoły — lud Boży. Kościół więc jest wspólnotą życia Głowy — Chrystusa — w jedności z Ojcem i Duchem Świętym oraz ciała Chrystusa, ludu zbawionego, który stale się doskonali, czyli jest na etapie wzrostu *agape*. Kościół więc jest szkołą Logosu, czyli wspólnotą życia Mistrza i uczniów. Harmonijne współdziałanie Głowy — Lekarza, Wychowawcy i Nauczyciela z uczniami poszczególnych „klas” daje pozytywny wynik, tj. wzrost Ciała na miarę dojrzałości Głowy, wzrost stopnia partycypacji uczniów szkoły Logosu w boskiej wspólnotcie życia — *agape*. Powyższe relacje można zobrazować w formie następującego schematu (patrz s. 142).

W zakończeniu warto by dodać, że eklezjologia Klemensa zdaje się być dziś bardzo aktualna z dwu zasadniczych względów:

1) głównym rysem przedstawionej powyżej koncepcji Kościoła, w którym Chrystus jest wszystkim dla ludu zbawionego: Lekarzem, Wycho-

¹⁹ Strom VII 6, 1.

²⁰ Paed I 3, 3.

²¹ Strom II 41, 2 (tłum. własne).

²² 1 J 4, 16; *Jaki bogacz będzie zbawiony* 37, 2; Strom IV 100, 5; 113, 4; V 13, 1; VI 113, 4.

Θεός
 ἀγάπη
 Χριστός
 Κεφαλή
 Διδάσκαλος
 Παιδαγωγός
 Ιατρός

ἀγάπη
 τέλεια
 φίλοι

III

αὔξεις ἀγάπης
 οἰκέται πιστοί

II

ἀρχή ἀγάπης
 δοῦλοι (σκληροκάριοι)

I

wawcą i Nauczycielem, jest wyraźnie dostrzegalny chrystocentryzm, uznany we współczesnej teologii za naczelny postulat odnowy;

2) Klemensowa wizja Kościoła jako wspólnoty miłości (*agape*) jest uderzająco zbieżna z określeniami Konstytucji dogmatycznej Soboru Watykańskiego II „*Lumen gentium*”, gdzie w punkcie 8 Kościół został zdefiniowany jako „wspólnota wiary, nadziei i miłości (*fidei, spei et caritatis communitas*)”, a w punkcie 13 jako „zgromadzenie miłości (*coetus caritatis — agape*)”.

DIE KIRCHE ALS DIE SCHULE DES LOGOS BEI KLEMENS VON ALEXADRIEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Gemeinschaft des Gottesvolkes, die sich auf dem Wege zum Heil befindet und verschiedene Stufen christlicher Vollkommenheit erlangt hat, kann man nach Klemens von Alexandrien in drei verschiedene Gruppen, anders gesagt, Schulklas-

sen einteilen: als erstes die kleine Gruppe der Gnostiker, zu denen man diejenigen zählt, die ohne Sünde leben und durch fortwährendes Lernen und Erforschen zur vollkommenen Erkenntnis christlicher Lehre gelangt sind, das heisst zur Gnosis. Dazu noch sind sie schon durch einen zu diese geistigen Erkenntniskraft parallel verlaufenden vollendeten sittlichen Verhalten, das heisst durch Befolgung der Gottesgebote und durch Übungen in Werken der Liebe, schon zur Agape gekommen. In diesem Punkt sie aber noch ein Lehrer brauchen. Zur zweiten Gruppe rechnet Klemens die „Gläubigen“, eine mittlere Gruppierung also, das sind diejenigen Christen, die ohne schwere Sünde leben und sich in geistiger Hinsicht erst auf dem Wege zur Gnosis und in sittlicher Hinsicht auf dem Wege zur Agape befindet. Sie ein Erzieher benötigen. Zur dritten Gruppe gehören diejenigen, die erst kleine Fortschritte auf dem Wege zur Vollkommenheit gemacht haben, das sind die Hartherzigen, die auch in schwere Sünde leben, sind also Seelenkrank. Sie ein Arzt Erzieher und Arzt ist. Schulplan sich in Agape summieret.